

התורה לשון השבתה ולא לשון ביעור, יש ללמוד שהיא מתקיימת גם על ידי ביטול בלב (רמב"ן, ביישוב דעת רש"י). [ואמנם מבואר להלן שזמן קיום 'תשבינו' הוא מחצות ואילך, ולאחר שנאסר החמץ שוב אינו יכול לבטלו, שכבר אינו ברשותו, כדן איסורי הנאה שאינם ברשות הבעלים (קושית תוס'), אלא שמצות עשה של 'תשבינו' אינה 'קום ועשה' להשביט את החמץ, כי אם 'שב ואל תעשה', שהיא החמץ מושבת בשעה השישית, וכוונת התורה לבטל את החמץ מעט קודם השעה השישית, כדי שבשעה השישית יהא מושבת (רמב"ן ביישוב דעת רש"י, ע"פ מנחת חינוך מצוה ט אות א, המבאר שמקושיית התוס' משמע שהם סוברים שמצות 'תשבינו' היא ב'קום ועשה' להשביט את החמץ)].

ואופן ההשבתה בלב, הוא שמסירה את דעתו מן החמץ ומשווה אותו כעפר (רש"י לעיל ע"א ד"ה חובת, וראה רמב"ם חמץ ומצה ב, ב), ולדעה זו שהוא נלמד מן הכתוב 'תשבינו שאור', כוונת הכתוב היא שתשבינו אותו משאור ולא יראה בעיניכם כשאור אלא יהא בעיניכם כעפר ואפר ולא תהיו רוצים בקיומו (רמב"ן, בבבא דעת רש"י). ויש שפירש, שמקור דין ביטול מדאורייתא הוא מהכתוב 'לא יראה לך חמץ', וגדר הביטול הוא שמבטלו במחשבתו מתורת אוכל לגמרי ושוב אינו נקרא חמץ, שהרי זה כאילו טח את פניו בטיט, ואינו עובר עליו ב'לא יראה' משום שנאמר 'לא יראה לך חמץ' בתורת חמץ, אבל בתורת עפר יראה (רבינו מנוח שם ג, ז, וכע"ז ב"ר"י מלניל ובריטב"א להלן, ו ב שם יש שפירש, ובשו"ת מהר"ק קמב).

אמנם, רבים מן הראשונים פירשו שהביטול מועיל משום שהוא מוציא את החמץ מרשותו [וממילא אינו עובר עליו, שהרי אמרו להלן (ה, ב) 'שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים'], אלא שנחלקו בבאור הענין, כיצד מועיל הביטול להוציא את החמץ מרשותו. יש שפירש, שעל ידי שביטול את החמץ במחשבתו מתורת אוכל ועשאו כעפר הוציאו מרשותו, וטעם הדבר, משום שבאמת אינו ראוי שייחשב ממונו לעבור עליו ב'לא יראה לך', שהרי הוא אסור בהנאה, אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו מפני שדעתו עליו והוא רוצה בקיומו, אבל אם הסיכמה דעתו לדעת התורה ובה לבטלו ומוציא אותו בדעתו מכלל ממונו, דהיינו שאינו בעיניו כשאור שלו אלא כעפר שאינו שוה כלום ואין בו דין ממונו, הרי זה חוזר לדינו שהוא אסור בהנאה ואינו נחשב ממונו (רמב"ן, וכ"כ המאירי להלן ג, ז, ב שם יש מפרשים). ויש שפירשו שגדר הביטול הוא כעין הפקר, שמטעם זה שבאמת אין החמץ שלו ורק הכתוב הוא שעשאו כאילו הוא ברשותו, די בגילוי דעת בעלמא שאינו רוצה בו, כדי להוציאו מרשותו (מאירי שם, ריטב"א להלן ג, ב, ר"ן על ה"ר"ף לעיל במשנה ובח"י להלן, ג, ב, ראה מקור חיים פתיחה לס' תלם ופמ"ג שם. ונחלקו האחרונים האם לדעה זו חל הביטול מיד או רק בהגיע זמן האיסור, ראה נודע ביהודה קמא או"ח יט, אמרי אש או"ח כד, ואחיעזר ג, א, ג).

ויש שפירשו, שביטול מועיל מדין הפקר ממש, ומה שצריך בעלמא להפקיר בפני שלשה אנשים, הוא רק מדרבנן, אבל מדאורייתא מועיל גם בינו לבין עצמו (ע"פ תוס' ורבינו פרץ), והטעם שאומרים בלשון 'ביטול' ולא בלשון 'הפקר' (קושית הרמב"ן), משום שלשון הפקר שייכת כאשר מוציא מרשותו ואחר זוכה בו, מה שאין כן חמץ שאסור לכל איש ישראל לזכות בו (מהר"ם חלאווה להלן, ג, ו וכ"כ המאירי שם לפי דרכו). ולדעתם, צריך שיבטל בפיו, שהפקר בלב אינו מועיל (ר"ן להלן ט, ב מדפי ה"ר"ף, ובית מאיר תלם, א, ופמ"ג שם א"א ב).

דקסבר הכל חברים הם אצל בדיקת חמץ, ואמנם זמן הביעור הוא רק למחרת, אך אנו מניחים שלא רק בדיקת את הבית מחמץ, אלא אף ביעור אותו טרם עזיבתו את הבית [כדן מפרש ויוצא בשיירה (ראה להלן ג, א)] (מקור חיים תלם, ח). וממה שאומרת הגמ' 'הכל חברים הם אצל בדיקת חמץ', משמע שכל הספק היה רק על עמי הארץ, שאמנם אינם נאמנים על המעשרות ועל שאר דברים, אך שמא כיון שבדיקת חמץ היא מצוה הבאה מזמן לזמן וחביבה עליהם, הרי הוא בחזקת בדוק, אבל בחבר שהשכיר בית לא הסתפקה הגמ', והוא בחזקת בדוק (רבינו דוד).

דתניא חביר שמת והניח מגורה מליאה פירות אפילו הן בני יומן הרי הן בחזקת מתוקנים, וכך גם לענין בדיקת חמץ הכל נחשבים חברים, ואף בבעל הבית עם הארץ יש להניח שהבית בחזקת בדוק, ולכן נשים עבדים וקטנים נאמנים באמירתם שהבית בדוק (רש"י). ואף שהבית בחזקת בדוק, מכל מקום צריכים אנו את אמירתם, משום שמדובר שבעל הבית נמצא בעיר ואפשר לשואלו, וכאמור לעיל, כשאפשר לברר אין לסמוך על החזקה. [ואמנם לגבי טבל, אם החבר שולח לו פירות, סומכים על החזקה שיעישר את הפירות ואין צורך אפילו לשאול אותו על כך, משום שיש להניח שלא יביאו לידי מכשול, אולם בחמץ, שאפילו אם הבית לא יהיה בדוק מחמץ לא יהיה כל כך מכשול לשוכר, כי מדאורייתא די בביטול, אין לסמוך על החזקה במקום שאפשר לבררה] (תוס' וחי' הר"ן בת' ראשון). ויש שתמה מדוע אם בעל הבית אינו בעיר סומכים על החזקה ואין צורך באמירתם כדי לברר זאת במידת האפשר (דבר שמואל).

דמוחזק לן דלא פדק וקאמרי הני בדיקניה, כגון שראינוהו טרוד או שיצא מבעוד יום לדרך, והאשה, העבד או הקטן אומרים שהם בדקו את הבית, שכוין שבדיקת חמץ מדרבנן, סומכים עליהם (רש"י), ואילו היתה הבדיקה מדאורייתא לא היו סומכים עליהם, לפי שיש בבדיקה טורח גדול ונשים עצלניות הן (תוס', ע"פ הירושלמי), וכן עבדים עצלנים הם (רשב"א בתורת הבית בית א שער א, ע"פ גמ' קידושין מט, ב). ויש שסובר, שבאופן שאומרים על עצמם שהם בדקו את הבית, היו נאמנים אפילו אם הבדיקה היתה מן התורה, כשם שסומך אדם על אשתו בבדיקת ירקות מתולעים, או בבדיקת הניקור של גיד הנשה, אלא מדובר באופן שאומרים על אחרים שבדקו את הבית, ולכן אינם נאמנים (ראב"ד על ה"ר"ף, וראה מאירי לעיל ע"א, שלשיטה זו יש לגרוס בגמ' 'דאמרו בדיק ליה מאן דהו'). ■ להלכה, בית שהוחזק שהמשיכיר לא בדקו, ואשה עבד או קטן שיש בו דעת לבדוק אמרו קודם השעה השישית [כשעדיין אפשר לבטל] שהם בדקוהו, כיון שמדאורייתא די בביטול של השוכר וחיוב הבדיקה הוא מדרבנן, הרי אלו נאמנים [וכדעה ראשונה] (שו"ע או"ח תלם, ד, ומשנ"ב שם, טז, וראה שו"ע י"ד פד, יא, ש"ך שם, לה, וערוך השלחן שם, פ-פ, ונכון לכתחילה לא לצוות עליהם לבדוק, שהבדיקה יש בה טורח גדול, ויש לחוש שיתעצלו (משנ"ב שם, יח).

דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה, שהרי הכתוב לא אמר 'תבערו שאור', אלא 'תשבינו שאור', והכוונה להשבתה בלב (רש"י). ואף שבודאי מתקיימת השבתה גם בביעור – שהרי לדעת רבי עקיבא (ראה להלן ה, א) 'תשבינו' היינו דוקא בשריפה (קושית תוס'), וכן מלשון הכתוב 'מביתכם' משמע שמדובר על ביעור בפועל (קושית מהר"ם חלאווה לעיל ב, א) – אולם ממה שנקטה